

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

SA'DUDDIN TAFTAZONIYNING MA'ONiy ILMI TA'RIFIGA MUNOSABATI

Davlatshoeva Zarnigor Jamshidovna

*Yangi asr universiteti "Sharq mumtoz filologiyasi" kafedrası
2-bosqich magistranti*

Annotatsiya. *Ushbu tezida Taftazoniyning balog'at ilmining muhim bo'limi hisoblanmish ma'oniy ilmi ta'rifiga bo'lgan munosabatini tahlil qilindi. Allomaning "al-Mutavval" va "Muxtasar al-ma'oni" asarlariga asoslanib, uning ma'oniy ilmini oldingi olimlar (Sakkokiy, Qazviniy, Abdulqohir Jurjoniy va Zamaxshariy) asosida qanday qabul qilgani, aniqlashtirgani va rivojlantirgani ko'rib chiqildi. Tezida Taftazoniyning ma'oniy ilmini nutqning maqsadga mosligi, vaziyat talablariga mos kelishi va ma'no yetkazish san'ati sifatida ta'riflagani, shuningdek, uning sharhlarida qo'llagan usullari batafsil ochib berildi. Tadqiqot ishida tarixiy-tahliliy va qiyosiy metodlarga tayanilgan. Natijada, Taftazoniyning ma'oniy ilmi ta'rifiga munosabati nafaqat merosni saqlash, balki uni madrasa ta'limi uchun amaliy qo'llanma darajasiga ko'tarishda muhim rol o'ynagani isbotlandi. Tezis sharqshunoslik, filologiya va islomshunoslik yo'nalishidagi talabalar uchun foydali manba bo'lib hizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *Sa'duddin Taftazoniy, ma'oniy ilmi, balog'at ilmi, "Muxtasar al-ma'oni", "al-Mutavval", nutq mosligi, sharh usuli.*

Kirish. Sa'duddin Taftazoniy – XIV asrning buyuk ensiklopedik olimi, balog'at, mantiq, kalom va fiqh sohalarida qomusiy asarlar yaratgan mutafakkir. Uning ilmiy merosi, xususan balog'at ilmidagi hissasi, bugungi kunda ham Markaziy Osiyo, Turkiya va Hindiston madrasalarida o'qitilmoqda. Ma'oniy ilmi balog'atning asosiy uch qismidan biri bo'lib (ma'oni, bayon va badi'), nutqning ma'nosini vaziyatga mos ravishda yetkazish san'atini o'rganadi. Bu ilm nutqni sodda va ta'sirli qilish, tinglovchining holatini hisobga olish va ma'noni aniq ifodalash qoidalarini belgilaydi. Taftazoniyning ma'oniy ilmi ta'rifiga munosabati mavzusi dolzarb, chunki uning sharhlari orqali bu ilm nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat kasb etgan. Oldingi tadqiqotlarda Taftazoniyning umumiy balog'at merosi ko'proq yoritilgan bo'lsa-da, aynan ma'oniy ilmi ta'rifiga bo'lgan yondashuvi chuqur tahlil qilinmagan. Ushbu tezisning maqsadi Taftazoniyning "al-Mutavval" va "Muxtasar al-ma'oni" asarlarida ma'oniy ilmini qanday ta'riflagani, oldingi olimlardan farqli jihatlari va uning ilmiy munosabatini ochib berishdan iboratdir. Tadqiqot ishining vazifalari Taftazoniyning hayoti va asosiy asarlarini ko'rib chiqish; Ma'oniy ilmining tarixiy rivojini va asosiy ta'riflarini tahlil qilish; Allomaning sharhlarida ma'oniy ilmi qoidalari va misollarini ko'rsatish; Uning munosabatini (qabul, tanqid va rivojlantirish) baholash kabilardan iboratdir. Tadqiqot ishini o'rganib chiqish davomida tarixiy-tahliliy, qiyosiy va matnshunoslik kabi tahlillardan foydalanildi. Tezisning yangiligi shundan iboratki, mavzu Toshkent qo'lyozma

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

fondlaridagi nusxalarga asoslanib, Taftazoniyning ma’oniyligi ta’rifidagi o‘ziga xos yondashuvini birinchi marta kompleks tarzda ko‘rib chiqadi.

Asosiy qism. Sa’duddin Mas’ud ibn Umar at-Taftazoniy 722 hijriy (1322 milodiy) yilda Xurosonning Taftazon qishlog‘ida tug‘ilgan. U yoshligidan ilm o‘rgangan, 16 yoshida “Sharh at-tasrif al-izziy” asarini yozgan. Hayotining ko‘p qismi Samarqand, Xorazm va Hirot shaharlarida o‘tgan, Temuriylar saroyida faoliyat yuritgan. 792 hijriy yilda Samarqandda vafot etgan. Uning ilmiy merosi 40 dan ortiq asarni o‘z ichiga oladi, ular kalom, fiqh, mantiq, nahv va balog‘at sohalarini qamrab olgan.

Balog‘at ilmi bo‘yicha asosiy asarlari: “al-Mutavval”, “Muxtasar al-ma’oni”, “Sharh kitob al-miftoh” hisoblanadi. Taftazoniy balog‘atni nafaqat nazariya, balki Qur’on, hadis va she’riyat misollarida amaliyotga tatbiq etgan. Uning uslubi sodda, dalilli va tanqidiy bo‘lib, oldingi olimlarning qarashlarini ko‘rib chiqib, ularni to‘ldirgan. Masalan, u nutqning vaziyatga mosligini ta’kidlab, ma’oniyligini “nutqni maqsadga muvofiq yetkazish san’ati” deb ta’riflagan. Bu ta’rif Sakkokiy va Qazviniyning asoslariga tayangan bo‘lsa-da, Taftazoniy uni yanada aniq va amaliy qilgan. Uning asarlari Movarounnahr madrasalarida asrlar davomida o‘qitilgan va bugungi kunda ham balog‘at o‘qitishning asosiy manbai hisoblanadi. Ma’oniyligi balog‘atning eng muhim qismi bo‘lib, nutqning ma’nosini tinglovchining holati va vaziyat talablariga mos ravishda ifodalashni o‘rganadi. Keyinchalik Yusuf Sakkokiy “Miftoh al-ulum” asarida ma’oniyligini uchta asosiy qismga ajratgan: xabar (ma’lumot beruvchi gap), insho (talabiy gap) va ularning maqsadlari. Sakkokiy ma’oniyligini “nutqni holatga mos ravishda yetkazish” san’ati deb hisoblagan. Uning shogirdi Jaloliddin Qazviniy “Talkhis al-miftoh”da bu ta’rifni qisqartirib, amaliy misollar bilan boyitgan. Taftazoniy bu an’anani davom ettirgan, lekin o‘ziga xos yondashuv bilan. U ma’oniyligini “gapning ma’nosi va uning ifodalanish usuli o‘rtasidagi munosabatni o‘rganuvchi fan” deb ta’riflaydi. Uning fikricha, ma’oniyligi nutqni nafaqat grammatik jihatdan to‘g‘ri, balki ma’naviy va ruhiy jihatdan ham ta’sirli qiladi. Masalan, u xabar gaplarini uch turga ajratadi: sodda xabar, shubhali xabar va rad etuvchi xabar – va har biriga mos keladigan ta’kid vositalarini tavsiflaydi. Bu ta’rif oldingi olimlardan farqli o‘laroq, ko‘proq amaliy va misolga asoslangan. Taftazoniy Zamaxshariyning “Kashshof”dagi ba’zi majoz (metafora) misollarini tanqid qilib, ularni ma’oniyligi qoidalari bilan moslashtirgan. U majozni “haqiqiy ma’no o‘rniga ishlatiladigan, lekin vaziyatga mos keladigan ifoda” deb aniqlashtirgan va Jurjoniy qarashlarini afzal ko‘rgan. Taftazoniyning ma’oniyligi ta’rifiga munosabati uning sharhlarida yaqqol ko‘rinadi. “al-Mutavval”da u Qazviniyning matnini batafsil sharh qilib, har bir qoidani Qur’on oyatlari, hadis va she’riyat misollari bilan tasdiqlaydi. Masalan, nutqning “talab” (insho) turini tahlil qilganda, u buyruq, iltijo, tahdid va istak kabi maqsadlarni vaziyatga bog‘lab ko‘rsatadi. Bu yerda uning munosabati “qabul va rivojlantirish” shaklida: u Sakkokiyning asosiy ta’rifini qabul qiladi, lekin o‘z tanqidlari bilan to‘ldiradi. Allomaning munosabati tanqidiy va ijodiy: u oldingi olimlarning qarashlarini “ko‘rib chiqish, tuzatish va kengaytirish” orqali rivojlantiradi. Natijada, ma’oniyligi nafaqat

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

nazariy, balki Qur'on talqini va adabiy tanqid uchun amaliy vosita bo'lgan. Uning sharhlari madrasalarda asrlar davomida o'qitilgani bu munosabatning muvaffaqiyatini tasdiqlaydi.

Xulosa. Xulosa sifatida ayta olamizki, Sa'duddin Taftazoniyning ma'oniyligi ta'rifiga munosabati ilmiy merosning yorqin namunasidir. U oldingi olimlarning asoslarini qabul qilib, ularni tanqidiy tahlil qilgan, misollar bilan boyitgan va madrasa ta'limiga moslashtirgan. "Muxtasar al-ma'oni" va "al-Mutavval" asarlari orqali ma'oniyligi ta'rifining markaziga aylangan. Bu yondashuv bugungi kunda ham adabiyotshunoslik, tarjimonlik va diniy-ma'rifiy sohalarida dolzarb. Taftazoniyning hissasi shundaki, u balog'atni quruq nazariyadan amaliyotga o'tkazgan. Kelajak tadqiqotlarida uning qo'lyozmalarini chuqurroq o'rganish va zamonaviy tillarga tarjima qilish zarur. Ushbu tezis Taftazoniy merosini yanada chuqur anglashga hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Al-Taftazani, Sa'd al-Din. *Muxtasar al-ma'oni*. (Turli nashrlar, masalan, Bushra nashriyoti).
2. Al-Taftazani, Sa'd al-Din. *al-Mutavval Sharh Talkhis al-Miftah*.
3. Sakkokiy, Yusuf. *Miftah al-ulum*.
4. Askarov A.M. Balog'at ilmining rivojlanishida Sa'duddin Taftazoniy // Maturidi Journal.
5. Sa'duddin Taftazoniyning asarlari // Pedagog.uz (elektron resurs).
6. Balog'at ilmidagi "majoz" janrining o'ziga xos... // Web-journal.ru.
7. Wikipedia: Al-Taftazani (inglizcha va o'zbekcha versiyalari).
8. O'zbekiston Sharqshunoslik instituti qo'lyozma fondlari katalogi (Taftazoniy nusxalari).

